

DOI

Мілен Костадинов Куманов (13. 02. 1942 – 22. 10. 2021)

Дмитро Миколенко

доктор історичних наук, доцент, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, Харків, Україна, 61022,
dmykolenko@karazin.ua , <https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

Milen Kostadinov Kumanov (13. 02. 1942 – 22. 10. 2021)

Dmytro Mykolenko

Doctor Historical Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National
University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022,
dmykolenko@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

22 жовтня 2021 року пішов з життя відомий дослідник локальної історії Болгарії, а також Болгарського національного відродження та Третього Болгарського царства, знаний бібліограф, енциклопедист і архівіст – Мілен Костадинов Куманов – надзвичайно продуктивний автор понад двохсот актуальних і змістовних наукових праць, серед яких – монографії, статті, довідники, енциклопедії, брошури.

Майбутній вчений народився 13 лютого 1942 року в селі Пиштигово тогочасної Пазарджицької околії Пловдивської області (нині населений пункт знаходиться в Пазарджицькій області та входить до складу общини Пазарджик). Там же він здобув початкову освіту, а згодом продовжив навчання в гімназії міста Пазарджик. Професією історика Мілен Куманов оволодів у Софійському університеті, що носить ім'я святого Климента Охридського. Після завершення навчання у столичному вищій молодий випускник розпочав трудову діяльність в місті Сливен у бібліотеці імені Георгія Киркова (1965 р.), продовживши її дещо пізніше у відділі культури тамтешньої окружної народної

ради на посаді інспектора (1965–1967 рр.). З 1968 року Мілен Куманов – аспірант Інституту історії Болгарської академії наук (БАН). Три роки потому результатом його навчання став захист дисертації, присвяченої балканській політиці у 1923–1926 роках уряду так званих «змовників» – представників болгарської політичної партії Демократична змова, після чого упродовж 1971–1981 років він працював науковим співробітником у Інституті історії науковим співробітником, а з 1981 року – старшим науковим співробітником.

Перші наукові праці Мілена Куманова пов'язані з політичною історією Болгарії міжвоєнного періоду. При цьому автор досліджував і міжнародний, і внутрішній аспекти вказаної тематики (Kumanov 1971; Kumanov 1974; Kumanov 1977). Згодом хронологічні межі його праць розширилися й почали охоплювати епоху Відродження та часи існування Третього Болгарського царства (Kumanov 1980; Kumanov 1980a; Kumanov 1984). Роботи Мілена Куманова того періоду вирізняються затребуваністю і актуальністю, адже упродовж 1970-х – 1980-х років у Народній Республіці Болгарія (НРБ) відбувався процес переосмислення діяльності багатьох державних діячів, котрі раніше характеризувалися виключно як виразники інтересів національної буржуазії. Представники нової генерації болгарських дослідників, до яких належав і Мілен Куманов, намагалися відійти від стереотипних уявлень про сформовані марксистською історіографією діяльності Райко Іванова Даскалова, Стефана Ніколова Стамболова, Александра Павлова Малинова, Константина Стоїлова Константинова, Івана Євстратієва Гешова та докладали зусиль, щоб розкрити роль кожного із цих діячів у зміцненні підвалин болгарської державності та в розвитку демократичних інститутів (Bulgaria 1983; Kumanov 1988). На початку 1983 року проявився інтерес дослідника до локальної політичної і економічної історії Третього Болгарського царства (Kumanov 1983). Ці сюжети доречно доповнювали узагальнюючі праці, створені ним на завершальному етапі існування НРБ.

Втім, найбільш значущі наукові проєкти Мілен Куманов реалізував упродовж 1990-х – на початку 2000-х років у епоху демократичних і соціально-

економічних реформ в країні. Крім змістовної довідкової літератури (Politicheski partii 1991; Makedonia 1993; Balgarskite politicheski voditeli 1995), важливих статей з історії Третього Болгарського царства (Kumanov 1990; Kumanov 1993; Kumanov 2002; Kumanov 2004; Kumanov 2004a; Kumanov 2004b; Kumanov 2006; Kumanov 2007) та декількох збірників документів (Abdikatsiyata 1993; Stefan Stambolov 2005) він ще й разом з Димитром Івановим уклав і опублікував багатотомний особистий архів одного з найбільш визначних і впливових державних діячів Болгарії останньої третини XIX століття – Стефана Ніколова Стамболова* (Stefan Stambolov 1997; Stefan Stambolov 1997a; Stefan Stambolov 1997b; Stefan Stambolov 1997c; Stefan Stambolov 1997d; Stefan Stambolov 2001; Stefan Stambolov 2001a; Stefan Stambolov 2002; Stefan Stambolov 2002a; Stefan Stambolov 2001b; Stefan Stambolov 2002b; Stefan Stambolov 2003; Stefan Stambolov 2003a; Stefan Stambolov 2003b; Stefan Stambolov 2003c; Stefan Stambolov 2003d; Stefan Stambolov 1995a; Stefan Stambolov 1995b; Stefan Stambolov 2003e; Stefan Stambolov 1996; Stefan Stambolov 2005a; Stefan Stambolov 2005b). Всі вищезазначені видання відкрили можливість для фундаментальних досліджень внутрішньополітичних процесів і міжнародної політики Третього Болгарського царства не лише вітчизняними вченими, а й іноземцями. Поява ж більшості із цих публікацій зумовила активізацію вивчення тематики, пов'язаної з діяльністю Стефана Стамболова в Україні та Росії (Kosik 2006; Dubovik 2011; Mykolenko 2017; Mykolenko 2017a).

Мілен Куманов підтримував закордонні наукові зв'язки з Інститутом слов'янознавства Російської академії наук (Kumanov 2012), а також з Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна, де брав участь у засіданнях міжнародної наукової конференції «Дриновські читання» та публікувався у «Дриновському збірнику» – спільному виданні Болгарської академії наук і українського університету (Kumanov 2015). Під його керівництвом захистили дисертаційні роботи відомі у наш час дослідники – Ана Рабаджийська, Десислава Костадинова, Атанас Шопов, Ана Чека та інші.

* Винятком є перший том, в укладанні якого Димитр Іванов не брав участі.

Як дослідник локальної історії Мілен Куманов брав безпосередню участь в укладанні, редагуванні та публікації енциклопедії міста Пазарджик і однойменної общини (Entsiklopedia 2011), консультував співробітників місцевого Регіонального історичного музею – одного з провідних і найстаріших культурно-освітніх та науково-дослідних закладів Болгарії. У місті Панагюриште науковець неодноразово виступав з публічними лекціями, присвяченими ювілеям важливих історичних подій та при нагоді презентував власні роботи.

Маючи реноме людини з активною громадянською позицією, Мілен Куманов часто бував на радіо і телебаченні, давав інтерв'ю кореспондентам газет і журналів, популяризуючи у такий спосіб наукові знання та маловідомі факти болгарського національно-визвольного руху й діяльності державних діячів часів Третього Болгарського царства. При цьому його виступи завжди були ретельно підготовленими, оскільки ґрунтувалися на значному масиві архівних матеріалів і наукової літератури (Rusia; Bulgaria a).

Мені пощастило познайомитися з Міленом Кумановим взимку 2006 року, коли я перебував у Софії на науковому стажуванні, працюючи над кандидатською дисертацією, присвяченою діяльності правоцентристських партій у Болгарії наприкінці XIX – на початку XX століття. На той час я вже знав науковця заочно завдяки багатьом його публікаціям, тому з радістю сприйняв можливість поспілкуватися з таким фаховим істориком. Ми швидко стали справжніми друзями, при цьому під час наших тривалих діалогів абсолютно не відчувалася різниця у віці. Відомий дослідник виявився напрочуд відкритим і неймовірно цікавим співрозмовником. Я дуже вдячний йому за ті корисні поради і настанови, які знадобилися мені у процесі роботи в софійських архівах, що дозволило зекономити чимало безцінного часу та посприяло результативному збору матеріалу. Користуючись нагодою, Мілен Куманов передав мною від себе чимало книг для Центру болгаристики та балканських досліджень імені Марина Дринова. Пізніше ми зустрілися у жовтні 2007 року в

Харкові під час «Дриновських читань». Йому дуже сподобалося наше місто, а участь у конференції він згадував з надзвичайною теплотою.

Під час своїх наступних відряджень до столиці Болгарії я кожного разу зустрічався з Міленом Кумановим. Ми обидва завжди щиро раділи один одному. Матеріал для своєї докторської дисертації мені так само довелося збирати переважно у Софії, досліджуючи політичну спадщину Стефана Стамболова, особистий архів якого уклав у співавторстві Мілен Куманов. Досвід професійного архівіста і цього разу став у нагоді. Вчений радив мені фонди, на які варто було звернути особливу увагу, пропонував опрацювати конкретні документи по темі, а зважаючи на специфіку моєї наукової роботи, інформував стосовно маловідомих особливостей характеру колишнього болгарського регента і прем'єр-міністра, нюансів його приватного життя тощо. Разом ми побували на могилі Стефана Стамболова та в інших місцях пам'яті, пов'язаних з діяльністю видатного державника. Мілен Куманов передав від себе для Центру болгаристики та балканських досліджень імені Марина Дринова двадцятитомне видання особистого архіву Стефана Стамболова, познайомив мене з багатьма відомими болгарськими істориками, висловивши при цьому побажання підтримки зв'язків у науковій сфері між мною і його вихованцями та, як наслідок, появи спільних наукових проєктів.

Восени 2017 року Мілен Куманов перебував у нашій країні на науковому стажуванні в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Разом з ним ми проводили багато часу в Центральній науковій бібліотеці університету і Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка. В ту пору він активно цікався темою сприйняття громадськістю Російської імперії проголошення незалежності Болгарії 1908 року. Водночас вчений поглиблено вивчав історію поморавських і тимощинських болгар. Нині у видавництві Болгарської академії наук «Проф. Марин Дринов» готується до публікації рукопис (Balgarite), який дослідник присвятив зазначеній тематиці.

18 червня 2021 року Мілен Куманов та його вихованка Десислава Костадинова приєдналися до учасників міжнародного круглого столу

«Інфраструктура як чинник модернізації Центрально-Східної Європи у „довгому ХІХ столітті“», що проводився у Харкові Болгарською академією наук, київським Інститутом вивчення Центрально-Східної Європи, Центром болгаристики та балканських досліджень імені Марина Дринова Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в онлайн-режимі у рамках реалізації одного із проєктів «модуля Жана Моне» під назвою «Інфраструктура, яка об'єднала Європу: історія, сучасний стан та погляд у майбутнє» (611665-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-MODULE). На превеликий жаль, це був останній науковий захід, в якому ми разом брали участь.

Особисто я вельми вдячний пану Куманову за його мудрі й слухні поради, а також за повагу, добродушне ставлення і щирість у всьому. Мені вкрай бракує спілкування з цією прекрасною людиною. Тішить лише те, що у його друзів і колег на згадку про нього залишилося немало – змістовні книги, статті, грубезні збірки документів і, звичайно ж, чудові, надзвичайно теплі спогади.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Kumanov, M. 1971. Vazstanovyavane na diplomaticheskite otnoshenia mezhdu Bulgaria i Turtsia (1923–1926 g.). *Istoricheski pregled*. № 2. S. 69–82. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1971. Възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция (1923–1926 г.). *Исторически преглед*. № 2. С. 69–82.

Kumanov, M. 1974. Dokumenti kam istoriyata na Parizhkata mirna konferentsia 1919 g. *Mezhdunarodni otnoshenia*. № 2. S. 142–152. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1974. Документи към историята на Парижката мирна конференция 1919 г. *Международни отношения*. № 2. С. 142–152.

Kumanov, M. 1977. Au sujet des relations politiques bulgaro-roumaines (9 juin 1923 – 4 janvier 1926). *Bulgarian Historical Review*. № 1. С. 3–20.

Kumanov, M. 1980. Kam istoriyata na burzhoaznite i drebno-burzhoaznite politicheski partii v Kyustendilski okrag. 1918–1923. *Vatreshna politika na Bulgaria prez Kapitalizma*. Sofia. S. 115–155. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1980. Към историята на буржоазните и дребнобуржоазните политически партии в Кюстендилски окръг. 1918–1923. *Вътрешна политика на България през Капитализма*. София. С. 115–155.

Kumanov, M. 1980a. On the Problem of the Balkan Policy of Bulgaria (October 1818 – October 1919). *Etudes Historiques*. Т. 10. С. 229–244.

Kumanov, M. 1984. Balkanskata politika na Bulgaria 1918–1926 g. v balgarskata i savetskata istoriografia. *Mezhdunarodni otnoshenia na Balkanite*. Sofia. S. 25–44. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1984. Балканската политика на България 1918–1926 г. в българската и съветската историография. *Международни отношения на Балканите*. София. С. 25–44.

Bulgaria. 1983. Bulgaria. Kratak istoricheski spravochnik. Sast.: M. Kumanov, V. Nikolova. Sofia: Narodna prosveta. 431 s. (In Bulgarian).

България. 1983. България. Кратък исторически справочник на България. Съст.: М. Куманов, В. Николова. София: Народна просвета. 1983. 431 с.

Kumanov, M. 1988. Rayko Daskalov i zashtitata na balgarskite natsionalni interesi. Rayko Daskalov – politicheska i darzhavna deynost. Sofia. S. 145–183. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1988. Райко Даскалов и защитата на българските национални интереси. *Райко Даскалов – политическа и държавна дейност*. София. С. 145–183.

Kumanov, M. 1983. Za stopanskoto razvitie na Ruse i uchastieto na evreyskoto naselenie v nego (1878–1913). Godishnik na Obshtestvenata kulturno-prosvetna organizatsia na evreite v Bulgaria. Godina 18. S. 123–147. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1983. За стопанското развитие на Русе и участието на еврейското население в него (1878–1913). Обществената културно-просветна организация на евреите в България. Година 18. С. 123–147.

Politicheski partii. 1991. Politicheski partii, organizatsii i dvizhenia v Bulgaria i tehните lideri (1879–1949). Kratak istoricheski spravochnik. С?(S)ast. М. Куманов. Sofia. 256 s. (In Bulgarian).

Политически партии. 1991. Политически партии, организации и движения в България и техните лидери (1879–1949). *Кратък исторически справочник*. Съст. М. Куманов. София. 256 с.

Makedonia. 1993. Makedonia. Kratak istoricheski spravochnik. Sast. M. Kumanov. Sofia. 288 s. (In Bulgarian).

Македония. 1993. Македония. Кратък исторически справочник. Съст. М. Куманов. София. 288 с.

Balgarskite politicheski voditeli. 1995. Balgarskite politicheski voditeli 1879–1994. Album-spravochnik. Sast. M. Kumanov. Sofia. 255 s. (In Bulgarian).

Българските политически водители. 1995. Българските политически водители 1879–1994. Албум-справочник. Съст. М. Куманов. София. 255 с.

Kumanov, M. 1990. Organizatsionno sastoyanie i razvitie na burzhoaznite i drebnoburzhoaznite politicheski partii v Kyustendilski okrag (1923–1931). Obshtestveno-politicheski zhivot na Bulgaria. 1878–1944. Sofia. S. 179–254. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1990. Организационно състояние и развитие на буржоазните и дребнобуржоазните политически партии в Кюстендилски окръг (1923–1931). *Обществено-политически живот на България. 1878–1944*. София. С. 179–254.

Kumanov, M. 1993. Aleksandar Malinov – poznatiyat i nepoznatiyat. Sofia. 124 s. (In Bulgarian).

Куманов, М. 1993. Александър Малинов – познатият и непознатият. София. 124 с.

Kumanov, M. 2002. Vazov i Vasil Drumev. Vasil Drumev – mitropolit Tarnovski. Shumen. S. 39–46. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2002. Вазов и Васил Друмев. Васил Друмев – митрополит Търновски. Шумен. С. 39–46.

Kumanov, M. 2004. Malko poznata biografia na Aleksandar Stamboliyski. 105 g. zemedelsko dvizhenie. Pazardzhik. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2004. Малко позната биография на Александър Стамболийски. 105 г. земеделско движение. Пазарджик.

Kumanov, M. 2004a. Prof. Lyubomir Miletich i natsionalnoosvoboditelnite borbi. Sbornik 90 godini ot razorenieto na trakiyskite balgari. Sofia. S. 43–50. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2004а. Проф. Любомир Милетич и националноосвободителните борби. Сборник 90 години от разорението на тракийските българи. София. С. 43–50.

Kumanov, M. 2004b. D-r Stoyan Danev i Dragan Tsankov. Shumentsi – stroiteli na savremenna Bulgaria. Shumen. S. 157–163. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2004б. Д-р Стоян Данев и Драган Цанков. Шуменци – строители на съвременна България. Шумен. С. 157–163.

Kumanov, M. 2006. Stefan Stambolov i Balgarskata pravoslavna tsarkva. Darzhava & tsarkva – tsarkva & darzhava v balgarskata istoria. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». S. 291–307. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2006. Стефан Стамболов и Българската православна църква. Държава & църква – църква & държава в българската история. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». С. 291–307.

Kumanov, M. 2007. Stefan Stambolov i Vasil Levski. Godishnik na Obshtobalgarskya komitet i fondatsiya «Vasil Levski». № 9. S. 57–69. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2007. Стефан Стамболов и Васил Левски. Годишник на Общобългарския комитет и фондация «Васил Левски». № 9. С. 57–69.

Abdikatsiyata. 1993. Abdikatsiyata na tsar Ferdinand. Dokumenti, spomeni, fakti. Sast. M. Kumanov. Sofia. 102 s. (In Bulgarian).

Абдикацията. 1993. Абдикацията на цар Фердинанд. Документи, спомени, факти. Съст. М. Куманов. София. 102 с.

Stefan Stambolov. 2005. Stefan Stambolov: album. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». 333 s.

Стефан Стамболов. 2005. Стефан Стамболов: албум. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». 333 с.

Stefan Stambolov. 1997. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast. M. Kumanov. Sofia: Otechestvo. T. 1. 623 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1997. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст. М. Куманов. София: Отечество. Т. 1. 623 с.

Stefan Stambolov. 1997a. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Otechestvo. T. 2. 430 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1997а. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Отечество. Т. 2. 430 с.

Stefan Stambolov. 1997b. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti 1890 g. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Otechestvo. T. 3. 687 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1997б. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти 1890 г. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Отечество. Т. 3. 687 с.

Stefan Stambolov. 1997c. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski 1891 g.). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Otechestvo. T. 4. 574 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1997с. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки 1891 г.). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Отечество. Т. 4. 574 с.

Stefan Stambolov. 1997d. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Otechestvo. T. 5. 447 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1997д. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Отечество. Т. 5. 447 с.

Stefan Stambolov. 2001. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski april – dekemvri 1893 g.). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». T. 6. 920 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2001. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки април – декември 1893 г.). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 6. 920 с.

Stefan Stambolov. 2001a. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, raporti, zapiski yanuari – may 1894 g.). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 7. 913 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2001а. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, рапорти, записки януари – май 1894 г.). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 7. 913 с.

Stefan Stambolov. 2002. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami 19. V. 1894 – 5. VII. 1895). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 8. 847 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2002. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми 19. V. 1894 – 5. VII. 1895). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 8. 847 с.

Stefan Stambolov. 2002a. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, statii, saobshtenia). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 9. 723 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2002а. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, статии, съобщения). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 9. 723 с.

Stefan Stambolov. 2001b. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 10. 819 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2001b. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 10. 819 с.

Stefan Stambolov. 2002b. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 11. 681 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2002б. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 11. 681 с.

Stefan Stambolov. 2003. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski 1888). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 12. 707 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки 1888). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 12. 707 с.

Stefan Stambolov. 2003a. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (telegrami i pisma). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 13. 414 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003а. Стефан Стамболов: Личен архив (телеграми и писма). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 13. 414 с.

Stefan Stambolov. 2003b. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi 1890). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 14. 573 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003б. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници 1890). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 14. 573 с.

Stefan Stambolov. 2003c. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi 1891). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski», 2003. Т. 15. 995 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003с. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници 1891). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2003. Т. 15. 995 с.

Stefan Stambolov. 2003d. Stefan Stambolov: Lichen arhiv (pisma, telegrami, zapiski i dnevnitsi). Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 16. 827 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003d. Стефан Стамболов: Личен архив (писма, телеграми, записки и дневници). Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 16. 827 с.

Stefan Stambolov. 1995a. Stefan Stambolov: Parlamentarni rechi: 1879–1894. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 17. 550 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1995а. Стефан Стамболов: Парламентарни речи: 1879–1894. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 17. 550 с.

Stefan Stambolov. 1996. Stefan Stambolov: Publitsistika: 1875–1895. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 18. 570 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1996. Стефан Стамболов: Публицистика: 1875–1895. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 18. 570 с.

Stefan Stambolov. 2005a. Stefan Stambolov: Biografii. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 19. 1167 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2005а. Стефан Стамболов: Биографии. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 19. 1167 с.

Stefan Stambolov. 2005b. Stefan Stambolov: Biografii. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Universitetsko izd-vo «Sv. Kliment Ohridski». Т. 20. 980 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2005б. Стефан Стамболов: Биографии. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски». Т. 20. 980 с.

Stefan Stambolov. 1995b. Stefan Stambolov pred Narodno sabranie: Izbrani rechi. Sast. N. Boyadzhieva. Sofia. 146 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 1995b. Стефан Стамболов пред Народно събрание: Избрани речи. Съст. Н. Бояджиева. София. 146 с.

Stefan Stambolov. 2003e. Stefan Stambolov: Svoboda ili smart. Sast.: M. Kumanov, D. Ivanov. Sofia: Z. Stoyanov, 2003. 614 s. (In Bulgarian).

Стефан Стамболов. 2003e. Стефан Стамболов: Свобода или смърт. Съст.: М. Куманов, Д. Иванов. София: З. Стоянов, 2003. 614 с.

Abdikatsiyata. 1993. Abdikatsiyata na tsar Ferdinand. Dokumenti, spomeni, fakti. Sast. M. Kumanov. Sofia. 102 s. (In Bulgarian).

Абдикацията. 1993. Абдикацията на цар Фердинанд. Документи, спомени, факти. Съст. М. Куманов. София. 102 с.

Album. 1994. Album-spravochnik. Sast. M. Kumanov. Sofia. 255 s. (In Bulgarian).

Албум. 1994. Албум-справочник. Съст. М. Куманов. София. 255 с.

Album. 2004. Album Stefan Stambolov. Sofia. 378 s. (In Bulgarian).

Албум. 2004. Албум Стефан Стамболов. София. 378 с.

Kosik, V. I. 2006. Razmyshlenia o sudybah Bolgarii, Stefana Stambolova, gosudarstvennosti. Chelovek na Balkanah. Gosudarstvo i ego instituty: grimasy politicheskoy modernizatsii (poslednyaya chetverty XIX – nachalo XX vv.). Sankt-Peterburg: Aleteya. S. 117–124. (In Russian).

Косик, В. И. 2006. Размышления о судьбах Болгарии, Стефана Стамболова, государственности. *Человек на Балканах. Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть XIX – начало XX вв.)*. Санкт-Петербург: Алетейя. С. 117–124.

Dubovik, O. A. 2011. Stefan Stambolov i bolgarskaya tserkovy. Istoriki-slavisty MGU: Slavyanskiy mir: v poiskah identichnosti. Moskva. Kn. 8. S. 314–332. (In Russian).

Дубовик, О. А. 2011. Стефан Стамболов и болгарская церковь. Историки-слависты МГУ: Славянский мир: в поисках идентичности. Москва. Кн. 8. С. 314–332.

Mykolenko, D. V. 2017. Strasti za Stambolovim: bolgarsyke derzhavotvorennaya u 1895–1920 rokah. Harkiv: V. N. Karazina Kharkiv National University. 804 s. (In Ukrainian).

Миколенко, Д. В. 2017. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895–1920 роках. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 804 с.

Mykolenko, D. 2017a. What Is the Political Legacy of Stephan Stambolov, How and Why Does It Have To Be Explored? Bulgarian Historical Review. 1–2 issue. Pp. 205–217.

Kumanov, M. 2012. Ivan Evstratiev Geshov i «delëzh» Makedonii: k istorii diplomaticheskoy podgotovki Bolgarii k Balkanskoj vojne 1912–1913 gg. Modernizatsia vs. vojna: Chelovek na Balkanah nakanune i vo vremya Balkanskih voyn (1912–1913). Moskva. S. 203 –217. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2012. Иван Евстратиев Гешов и «делёж» Македонии: к истории дипломатической подготовки Болгарии к Балканской войне 1912–1913 гг. Модернизация vs. война: Человек на Балканах накануне и во время Балканских войн (1912–1913). Москва. С. 203 –217.

Kumanov, M. 2015. Stefan Stambolov i Zaharij Stoyanov. Drinovsykiy zbirnik: Drinovski sbornik. Harkiv – Sofiya: Vid-vo Bolgarsykoj akademii nauk imeni prof. Marina Drinova. T. 8. S. 232–237. (In Bulgarian).

Куманов, М. 2015. Стефан Стамболов и Захарий Стоянов. Дриновський збірник: Дриновски сборник. Харків – Софія: Вид-во Болгарської академії наук імені проф. Марина Дринова. Т. 8. С. 232–237.

Entsiklopedia 2011. Entsiklopedia Pazardzhik. Pazardzhik: Belloprint. 736 s. (In Bulgarian).

Енциклопедия Пазарджик. Пазарджик: Беллопринт, 2011. 736 с.

Bulgaria a. Bulgaria se sabuzhda. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=0uQZC1cccbM> (In Bulgarian).

България а. България се събужда. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=0uQZC1cccbM> – 28.11.2019

Rusia. Rusia – priyatel ili vrag. URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=PFUPhNWYijc> (In Bulgarian).

Русия. Русия – приятел или враг. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=PFUPhNWYijc> – 04.07.2019

Balgarite. Balgarite ot Timoshko i Pomoravieto. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=uaO3uFx9qkY> (In Bulgarian).

Българите. Българите от Тимошко и Поморавието. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=uaO3uFx9qkY> – 23.10.2017

Дата подання матеріалу до редакції – 12.01.2022 р.